

for en lille, men overordentlig nyttig forskningsoversigt, som *John T. Lauridsen* første gang publicerede i 1984. Den er nu ikke blot udvidet og ajourført, men også gjort let tilgængelig i Det kongelige Biblioteks række af »specialhjælpemidler«. Modsat andre af disse er der tale om en forskningsoversigt, der henvender sig til et meget bredt publikum. Foruden forskere og studerende er den overordentlig nyttig for enhver, der underviser i dansk historie eller i social- og sundhedsforhold. Oversigten består især af kyndige gennemgange af litteraturen om tre perioder: 1536-1740 (*Tålte, forviste eller udstødte*), 1740-1850 (*Indespøring og arbejde*) og 1850-1950 (*Udskillelse og anbringelse*). Tidsrummet spænder altså fra det udviklede feudale samfund til den moderne socialstat, men oversigten rummer tillige en del henvisninger til den internationale teoretiske litteratur. Hvad enten emnet er fattige, prostituerede, kriminelle, sindssyge, tiggere, vagabonder, gamle, syge, forældreløse børn eller ugifte mødre, er

Lauridsens oversigt en bibliografisk vejledning, der bør konsulteres. Alene de omtrent 400 referencer er et værdifuldt hjælpemiddel i forskning og undervisning, men Lauridsen trækker også de lange linjer i håndteringen af alle de grupper, der ikke har kunnet sikre sig en eksistens inden for det givne samfundssystem eller er kommet på kant med dets normer, forestillinger og retsregler.

De ovennævnte værker repræsenterer nok en tendens til at beskæftige sig med social kontrol i bred forstand, men det er slående, at den periodiske afgrænsning er tiden ca. 1700 til 1900. Den store udfordring for historieforskningen må være at få ført denne vigtige forskning op i det århundrede, vi snart forlader.

1. Jf. Stanley Cohen, *Visions of Social Control* (Cambridge 1985), der ret symptomatisk forelå i dansk oversættelse i 1997 med titlen *Den sociale kontrols nye former* (København 1997).

Døden i barndommen

Af Gerda Bonderup

Anne Løkke: *Døden i barndommen. Spædbørnsdødelighed og moderniseringsprocesser i Danmark 1800-1920*. (Gyldendal, 1998). 568 s., 350 kr.

Det er et imponerende værk. Det er gennemreflekteret, det er baseret på overordentlig grundige kildestudier og en omhyggelig kildebearbejdning, og det viser Anne Løkkes strålende overblik over det særdeles omfangsrige stof. Og

så strutter disputatsen af forfatterens glæde over sit emne. – Det var indgangsfanfaren til anmeldelsen af dette massive bidrag til dansk socialhistorie og humanistisk sundhedsforskning.

Anne Løkke har sat sig for at beskrive og analysere de processer, der »flyttede døden i barndommen fra Guds og skæbnens ansvarsområde til statens, lægens og moderens« (s. 14), samt »at bidrage til forståelsen af mortalitetstransitionen [faldet i dødeligheden pr. 1000

indbyggere, GB] i Danmark gennem en undersøgelse af spædbørnsdødeligheden« (s. 21). Ikke ét middel bliver overset for at nå målet, begyndende med kompakte statistiske undersøgelser, der siger spar to til alt. Indfaldsvinkler og metoder fra antropologien, især den historiske, fra barndoms- og mentalitetshistorien samt feministisk historieskrivning bliver koblet sammen med Foucaults medikaliseringsteori og diskursanalyse, med Armstrongs, Wrights og andres »socialkonstruktivisme« samt med den tætte læsning af tekster, som er påbudt af »den nye kulturhistorie«. Det ender ikke i kaos eller en værre gang eklekticisme, men i en bog med fire adskilte dele – og i alt 19 kapitler – der dels successivt, dels flettet ind i hinanden, tilgodeser de forskellige metoder. Hver del indledes med en overordnet introduktion af hovedproblemstillingen og evt. kildematerialet samt af de enkelte kapitlers emner. Hvert kapitel afsluttes med en sammenfatning og hver del med en konklusion, der i bogens »Slutning« endnu en gang bliver fremdraget i en kondenseret form for dernæst endnu mere komprimeret at dukke op igen i det engelske summary. Det er lidt for meget af det gode efter min smag, men illustrerer allerede på dette plan den gode orden, som karakteriserer bogen.

Helt til start er placeret en prisværdigt kort indledning, der introducerer problemstillingen og den hidtidige forskningssituation og giver en redegørelse for bogens disposition og – meget nyttigt – for en række definitioner af disputatsens nøglebegreber.

Del 1: *Statistikken og døden i barndommen* tager udgangspunkt i datidens statistiske litteratur – både den offentlige statistik og de videnskabelige statistiske skrifter – for at analysere dens definition af og syn på døden i barndommen samt, hvad man vidste derom. For eksempel var der forskellige opfattelser

af grænsen mellem liv og død, af hvornår et levendefødt væsen var et spædbarn eller kun en abort. Datidens begreber om dødsårsagerne kan for den moderne forsker være overraskende og uhåndterlige som »krampe« eller »nyfødt«. De undergik dog siden en udvikling mod præcision, således at vi har nogenlunde enslydende begreber fra 1860 i København, hvorefter provinsbyerne overtog dem i 1876 og landdistrikterne først i 1920. Anne Løkke undersøger også, hvor tærsklen for mulig handlen lå ifølge kildematerialet, idet det lader til, at folk op til midten af 1800-tallet især på landet opfattede spædbørns død som en af Gud eller skæbnen skabt afgørelse, som man ikke kunne eller burde gøre noget ved. Til sidst i denne del bliver de vigtigste statistiske afhandlinger fra sidst i 1800-tallet præsenteret især med henblik på de forskellige variable, man dengang mente fremkaldte spædbørnsdødeligheden.

Del 2: *Spædbørnsdødeligheden i 1800-tallets Danmark* er, som Anne Løkke selv siger, en klassisk demografisk analyse af spædbørnsdødeligheden, hvor hun regner og analyserer sig frem til den viden, vi i dag kan skaffe os om 1800-tallets spædbørnsdødelighed. Hun gør rede for faktorerne, der kunne influere på de forskellige niveauer, såsom geografiske, klimatiske, ernæringsmæssige og mange flere. Forskellige analysemodeller bliver også præsenteret, før Anne Løkke selv går i gang med en undersøgelse af landdistrikter, købstæder og København. Forholdene i hele Danmark bliver kortlagt herredsvis og farvelagt. Spædbørnsdødeligheden lå i snit på 15% og faldt omkring 1900. I dag er den på 1,5%. I 1800-tallet var købstædernes spædbørnsdødelighed gennemgående højere (15%) end landdistrikternes (12%), men højst var den i København (20-25%), hvor den endog var stigende i løbet af det 19. århundrede,

mens den var faldende eller konstant i de andre områder. Derudover var der store regionale forskelle også inden for landdistrikterne med et lavdødelighedsområde på Fyn og et højdødelighedsområde i Randers Amt. For at belyse fænomenerne nærmere udfolder Anne Løkke sin fantasi med hensyn til brugbare forklaringsmodeller og årsagsmuligheder. Hun viger end ikke tilbage for den biometriske metode med dens logaritmiserede akkumulerede tabeller, hvis kurver til tider nærmest får tryllestavskarakter. Stærk og morsomt er hun i sin nærlæsning og analyse af lægeindberetningerne og andre mere verbale kilder. Hun mener at kunne forklare lavdødelighedsområdet på Fyn med, at landsby pigerne dér havde den bedste viden, idet deres såkaldte idealnorm var at amme børnene i mindst et år og helst ikke at give dem anden børnemad, før de kunne spise sammen med de voksne. Igennem hele bogen er ernæringen generelt og amningen specielt behandlet som den variabel, der havde størst indflydelse på spædbørnenes resistens – idet Anne Løkke her blandt andet bygger sin opfattelse på viden hentet fra forskningen i vores tid.

I Del 3: *Det medicinske børnepleje-program* kaster Anne Løkke hele sit had over de populære oplysningsbøger om barneplejen, der kom sidst i 1800-tallet, da de naturvidenskabelige landvindinger også havde fået fodfæste i lægestanden. I forhold til vores moderne forskningsresultater var de mindre heldige. Det er i denne dels analysemetoder, at den nye kulturhistorie slår mest igennem og viser sin styrke. Anne Løkkes læsninger er imponerende, jeg vil især fremhæve dem om Pasteur samt give et lille eksempel fra en anden sammenhæng på s. 346, hvor hun analyserer forskellige råd i børnelægen Svend Monrads *Moderens bog*. Monrad frarådte at tage barnet op, hver gang det »skriger«. Ved at bru-

ge dette ord frem for »græder« lagde han vinklen på den voksnes irritation og insinuerede ligeledes en vis urimelighed fra barnets side. Ordet »gråd« ville derimod have fremelsket moderens følelser, og hun ville have trøstet og beskyttet barnet. – Jeg har en del kommentarer til netop bogens Del 3, det vender jeg tilbage til.

Del 4 tager så *Kampen mod spædbørnsdødeligheden* op med hovedfokus på de forskellige filantropiske foreninger i København. De tre største og vigtigste deltes om arbejdet: Præmieselskab for Plejemødre tog sig af de uægte børn, dem der var født uden for ægteskabet og var anbragt hos fattige plejefamilier, Generalinde Harbous foreninger med »Småbørns Vel« i spidsen hjalp fattige gifte mødre, og Børneplejestationerne gav gode råd og hjælp for (spæd)børnspleje. Anne Løkke ser på foreningernes struktur og virkemåde, samtidig med at hun prøver at svare på spørgsmålene, hvornår der blev givet hjælp, af hvem og hvorfor. Børneplejestationernes fader var A.Th. Jørgensen, hans organisationssans og især hans mulighed for at kombinere et konservativt kristendomssyn med et rationelt moderne samfundssyn har Anne Løkke været fascineret af. Det slog mig, at ligheden – godt nok på et andet plan – med oplysningstidens tænkere er forbløffende, også dér forbandt man det rationelle med det irrationelle.

Bogen afsluttes med flere bilag, såsom tal- og andre rækker til tabellerne i 1., 2. og 4. del, en liste med en komplet fortegnelse over den rådgivningslitteratur til spædbørnspleje, som udkom i Danmark fra oplysningstiden til 1920, samt selvfølgelig den obligatoriske kilde- og litteraturliste, det engelske summary og et register. Afhandlingen er skrevet i et klart og flydende sprog – dog med den mest rodede tegnsætning, som tænkes kan, idet alle tre kommateringregler er blevet anvendt.

Min imponerethed over Anne Løkkes store, kompetente og i lange afsnit meget vellykkede arbejde er kommet tydeligt nok frem, derfor vil jeg nu tage fat i nogle kritikpunkter. Det drejer sig hovedsageligt om analyser og metoder fra 3. del.

I kapitel 11 undersøger Anne Løkke den viden, befolkningen og sundhedsprofessionerne havde omkring barneplejen. Her mod- og samstilles oplysninger om og fra de to autoriserede grupper, jordemødrene og lægerne. Anne Løkke når til den erkendelse, at befolkningen især i det første halve århundrede af 1800-tallet ikke lod deres syge børn behandle. Det tolker hun derhen, at folk opfattede barnets sygdomme og død som givet af Gud eller skæbnen, altså som en slags livsvilkår, som man kun kunne resignere overfor. Det kan vi så blot håbe på, at folk gjorde. Det er ikke forkert, at folk ikke søgte de autoriserede behandlere, det dokumenterer Anne Løkke blandt andet med et citat fra en præsts oplevelser i 1830'erne på Mors (s. 319). Men folk *søgte* behandlere for deres børn, det har jeg mange eksempler på, og pudsigt nok også fra samme egn fra nogenlunde samme tid. I 1822 havde en læge indgivet en klage over en klog mand, der under en såkaldt halsepidemi hos børn havde behandlet adskillige af dem, nogle af dem med mindre heldigt resultat.¹ Almuens normale behandlere for både voksne og børn, nemlig de kloge mænd og koner, glimrer med andre ord ved deres fravær i bogen. Det var dem, folk gik til og ikke til lægen i første halvdel af 1800-tallet. Konsultationen hos jordemoderen har også jeg truffet nogle flere af. Anne Løkke har ret i, at man hellere gik til en sådan end til lægen. Men det blev ikke til ret mange besøg, for dels blev den autoriserede jordemoder, hvis hun ikke kom fra egnen, behandlet med lige så megen skepsis som lægen, dels havde

også jordemødrene problemer, hvis de tog sig af (spæd)børn. For nok er det rigtigt, som note 209 s. 309 fortæller, at jordemødre ifølge en gammel forordning fra 1714 måtte behandle kvinder, børn og andre, når ingen læge var i nærheden, men jeg har fundet mange jordemødre anklaget for kvaksalveri, når de havde gjort det. Dermed kunne de risikere at miste deres autorisation.

Jeg har fremhævet den til tider overordentligt flotte tætlæsning af litteraturen. Nu vil jeg vende fortegnet om: I sin omhyggelige redegørelse for rådgiverlitteraturens udvikling begynder Anne Løkke med oplysningstidens frembringelser og fremhæver med rette tidens hang til nydelsen af lys, luft og renlighed og til det naturlige. Vi hører ikke noget om rationalitet, som også er et gode fra denne tid. – Efter en 40-års pause i udgivelsen af nye rådgivningsbøger kom en ny bølge i midten af 1800-tallet, hvis ene hovedrepræsentant var C.E. Levy, chefen fra Fødselsstiftelsen i København. Hans råd lignede i høj grad oplysningstidens, også han anbefalede det naturlige, at barnet skulle ammes, hver gang det vågnede og var sultent, idet han mente, at modermælken var tilstrækkeligt i de første ni måneder. Kosttilskud måtte godt gives før, hvis det var nødvendigt. Ud over disse råd om ernæring kom Levy også forbi hygiejnen. Det er da også helt rigtigt, at der går en klar linje fra oplysningstiden til »hygiejnismen«, et begreb som lanceredes for få år siden af svenskeren Eva Palmblad – hvis bog og tanker jeg i øvrigt savner hos Anne Løkke. Men det, jeg i særdeleshed savner, er en redegørelse for Levys egen kontekst og ikke blot for rødderne. Lægeverdenen var i denne tid præget af miasme«paradigmet«, som jo også satte andre spor i opfattelsen og bekæmpelsen af børnedødeligheden.

Da Levys ammeregler lå meget tæt

op ad vor tids forskningsresultater og især stod i skrigende kontrast til det efterfølgende medicinske børneplejprogram, får han en meget nænsom behandling af Anne Løkke, noget man ikke just kan påstå, at det medicinske program får. For her kommer en massiv nedlædning i meget negativt ladede vendinger til udtryk. Det er min hovedanklage mod bogen. Historikere fra den humanistiske sundhedsforskning har altid klandret den medicinfaglige medicinhistorie for ud over at være orienteret mod medicinens fremskridtstro og mod de store personligheder også at være urimelig høven over for forgængernes, nu modbeviste videnskabssyn. Anne Løkke er selv inde på det, når hun laster den naturvidenskabelige medicin for, at den »fejer [Levy og hans råd] af banen som gammel slendrian« (s. 251), eller at den »opfattede sig som progressiv, rationel og fornuftig. Nu skulle der rydes ud i gammel overtro og slendrian« (s. 254). Anne Løkke har nutidens erkendelser – medicinerne havde bakteriologien og den øvrige naturvidenskab – i ryggen, og de troede på den, som Anne Løkke gør på nutidens. Når medicinerne målte og vejede, dissekerede og observerede og dernæst kom med ganske matematiske/militante råd såsom amning efter vækkeur, var det det bedste ud fra deres kontekst at foreslå. Denne »fremstormende naturvidenskab« (s. 261) »dresserede« (s. 260, 272, 346 m.fl.st.) spædbørnene, som de »ingeniøragtigt« (s. 263) betragtede som »et eller andet isenkram« (s. 265). At jeg må anke over disse ting føles dobbelt mærkværdigt, når Anne Løkke netop siger: »At bruge vor tids viden og normer til at måle fortiden ud fra er naturligvis ikke uproblematisk. Den viden vi har om spædbørn i dag, er jo på ingen måde mere fri af kultur, magt, verdensbillede etc. end fortidens...«; derfor vil Anne Løkke ikke lave »en simpel be-

dømmelse af fortidens fejltagelser med nutidens facitliste« (s. 285).

Det »rigide« medicinske spædbørnsplejprogram krævede kun amning hver fjerde time, og det tilgodeså ikke barnets forøgede behov ved tremåneders alderen. Dette program var ifølge Anne Løkke det dominerende på fødeafdelingerne »i 1960'erne og 70'erne, hvilket svarer til den periode hvor amnefrekvenserne var lavest i vort århundrede« (s. 299 note 191). Jeg tror ikke, at forklaringen er så monokausal, for det var netop i denne periode, at kvinderne kom ud på arbejdsmarkedet, og deres barselsorlov varede kun 12 uger, ja, skolelærere og andre tjenestemænd var endnu dårligere stillede.

Og der kan sættes spørgsmålstegn ved påstanden om, at dette plejprogram overhovedet var det dominerende, for jeg skulle hilse fra Århus og sige, at vi, der fødte vores børn sidst i 1960'erne og først i 1970'erne, ikke mødte denne dressur hverken på Fødeklubben eller på Fødselsstiftelsen. Vi havde vuggen ved siden af os og ammede barnet efter dets kaotiske behov. Det havde været skik og brug i mere end 30 år. Og vi havde bestemt ikke opgivet amningen (s. 303). Anne Løkkens påstand har nok rod i lidt for håndfaste generaliseringer.

Til slut vil jeg gerne fremhæve, at Anne Løkke til overmål har nået sit mål. Vi hører om sekulariseringen i opfattelsen af, hvem der var ansvarlig for døden i barndommen. Mortalitetstransitionen står klart for os, selv om Anne Løkke med rette ikke tør påstå eksplicit, at det var lægernes børneplejprogram, der bragte spædbørnsdødeligheden ned. Vi ved jo strengt taget ikke, om kvinderne også handlede derefter, selv om de læste de rådgivningsbøger, der blev trykt i mange oplag. Men programmet kom på et tidspunkt, da netop børnedødeligheden i København var højere end nogen

sinde før, også blandt den moderne og velbjergede del af borgerskabet, og det kunne tilbyde en ny forklaringsramme, nye regler og måske nye ritualer.

»Faldet i spædbørnsdødelighed kan ses som resultatet af udviklingen på mange andre områder: den økonomiske vækst, udviklingen af den moderne naturvidenskab, professionaliseringen og demokratiseringen, forstået som tendensen mod at tilkende ethvert individ værdi og rettigheder«, siger Anne Løk-

ke (s. 464). Deraf kommer altså bogens undertitel, men det er måske et lige lovlig flot selskab at lade det medicinske plejeprogram færdes i.

Disputatsen har bragt – selv om jeg har peget på nogle skønhedspletter – den sundhedsvidenskabelige historieforskning adskillige skridt videre. Til lykke!

1. Rigsarkivet, Sundhedskollegiet, journalnr. 242-1822.

Tyske aktører i det besatte Danmark

Af Henrik Skov Kristensen

Gustav Meissner: *Som jeg så det – Som jeg ser det*. Oversat af Erik Fuglsang-Damgård og udgivet af Aage Trommer. (Odense Universitetsforlag, 1996). 359 s.

Ole Drostrup med bidrag af Walter Kienitz: *Den hæmmede kriger. Et portræt af General von Hanneken*. (Odense Universitetsforlag, 1997). 370 s.

Wilhelm Casper: *Wir Menschen sind eine Familie. Erinnerungen und Gedanken*. (Husum Verlag, 1994). 477 s.

Med disse udgivelser har tre aktører fra den tyske besættelsesmagt i Danmark ladet høre fra sig, direkte eller indirekte. Samlet giver de tre udgivelser et kronologisk indtryk af besættelsestidens politiske hovedspørgsmål.

Gustav Meissner var tysk presseattaché i Danmark fra september 1939 til det tidlige forår 1943. Umiddelbart efter den tyske besættelse af Danmark blev han endvidere det tyske gesandtskabs

forbindelsesmand til det danske naziparti DNSAP. Meissner plejede også forbindelser til ledende danske politikere, som ikke helt uden grund betragtede presseattachéen som en slags politisk kommissær. Meissner var uden tvivl en central aktør i udmøntningen af den tyske politik over for det besatte Danmark, således var den tyske holdning til DNSAP og spørgsmålet om det ønskelige i partiets magtovertagelse eller regeringsdeltagelse et politisk hovedspørgsmål i det besatte Danmark 1940 til 1943. Her ligger da også hovedvægten i bogen. Meissner skildrer de forskellige faser i den tyske politik samt de tyske aktører og interesser, som forsøgte at påvirke kursen i Danmark. Som bekendt kom DNSAP aldrig til fadet. Ud fra vekslende udenrigspolitiske, militære og økonomiske motiver støttede Berlin på kort sigt forhandlingspolitikken i Danmark og dermed også de gamle politiske partier.

Hele dette forløb og kompleks er indgående analyseret og beskrevet tidligere